Айзек АЗІМОВ

ОСТАННЄ ЗАПИТАННЯ

Вперше це запитання поставлено напівжартома за склянкою віскі під час п'ятидоларового парі 21 травня 2061 року в епоху, коли людство ступило перший крок до світла. А сталося воно так.

Александр Аделл і Бертрам Люпов були з постійної обслуги Мультивака. Про те, що ховалося за холодною приладною дошкою, де раз по раз клацало і спалахувало, за милями і милями фасаду цього велетенського комп'ютера, вони знали стільки ж, як будь-яка інша людська істота. Принаймні мали приблизне уявлення про загальну схему реле-блоків та циклів, що за своєю складністю вже давно перевершили той рівень, коли людина могла все осягнути.

Мультивак сам себе контролював і самовдосконалював. Це було доконечною потребою, бо ніхто з людей не міг виконувати регулювання та корекцію так швидко і якісно.

Тож обслуговування монстроподібного велетня було заняття необтяжливе і поверхове, з цим упорався б абихто. Александр і Бертрам живили комп'ютер інформацією, закодовували задачі й розшифровували необхідні дані. Проте вони, як і всі їхні колеги, надзвичайно пишалися причетністю до слави Мультивака.

Десятиріччями Мультивак допомагав конструювати кораблі й розраховувати траєкторії, завдяки чому людина літала на Місяць, Марс і Венеру. Однак тепер земні ресурси настільки збідніли, що нічим стало живити кораблі. Тривалі польоти вимагали силу-силенну енергії. Тільки вугілля та урану ще вистачало на Землі, їх добували все більше й більше.

Та поволі Мультивак накопичив досить інформації, щоб розв'язати найскладнішу проблему, і 14 травня 2061 року те, що було теорією, стало реальністю. Всю енергію Землі, вивільнену від вугілля та розщепленого урану, було перекинуто на маленьку станцію, що мала милю в діаметрі і кружляла навколо Землі на половині відстані від Місяця. Планету залляло невидиме проміння сонячної енергії.

Звичайно, і через тиждень враження про цю знамениту подію не розвіялося, тож Аделл і Люпов вирішили погомоніти в тихому покинутому підземному приміщенні, де бовваніло могутнє тіло Мультивака й де нікому не спало б на думку їх розшукувати. Залишившись без догляду, комп'ютер байдикував, ліниво й самовдоволено клацаючи, непоспіхом сортував дані. Хлопці вважали, що й Мультивак заслуговує на відпочинок. Щоправда, ніхто й не збирався його турбувати. Захопивши з собою пляшку, вони намірялися трохи розслабитись.

— Просто неймовірно, — сказав Аделл. На його широкому обличчі проглядала втома, він помішував скляною паличкою своє питво, спостерігаючи, як кубики льоду перетворювалися на безформні плями. — Ми розтринькували енергію. А сонячної енергії, виявляється, досить, щоб розжарити Землю, перетворити її на велетенську краплину розплавленого металу. Та й ми б ніколи не знали нестачі енергії. Нею можна користуватися вічно.

Люпов мотав головою, збираючись заперечувати, — бажання тим палкіше, що йому довелося тягти сюди лід і склянки.

— Не вічно, — мовив він.

— От бісова твоя душа, тоді майже вічно. Поки світитиме Сонце, Берте.

— І це не вічно.

— Гаразд. Мільярди й мільярди років. Нехай двадцять мільярдів. Тобі вистачить?

Люпов пригладив своє поріділе волосся, ніби хотів переконатися, що воно ще є, і відсьорбнув зі склянки.

— Двадцять мільярдів років — це не вічно.

— Чудово, але ж вистачить на наше життя?

— Вугілля та урану вистачило б теж.

— Ну гаразд, однак зараз ми маємо змогу підключати будь-який космічний корабель до Сонячної станції і він літатиме мільйони разів на Плутон і назад, не турбуючись про пальне. Такого не досягнеш, використовуючи тільки вугілля та уран. Не віриш, — запитай у Мультивака.

— Нащо запитувати, я й сам знаю.

— Тож не принижуй того, що зробив для нас Мультивак, — спалахнув Аделл. — Він зробив це чудово.

— А хто говорив, що ні? Я тільки сказав, що сонце не існуватиме вічно. Я сказав те, що сказав. Ми гарантовані на двадцять мільярдів років, а що далі? — Люпов звів докупи кінчики пальців. — Тільки не кажи, що ми підключимось до іншого сонця.

Запала тиша. Очі Люпова повільно заплющилися. Вони відпочивали. Аделл попивав зі склянки.

— Ти все-таки сподіваєшся, що коли наше сонце згасне, ми підключимося до іншого? — раптом розплющив очі Люпов.

— Я так не думаю.

— Ні, думаєш. У тебе клопоти з логікою, це твоє лихо. Ти наче той хлопець з анекдоту, який потрапив у лісі під зливу й сховався під деревом, думаючи, що коли воно вимокне, то він перейде під інше. Розумієш?

— Розумію, — сказав Аделл. — Не кричи. Сонце згасне разом зі всіма зірками.

— Жахливо, але це правда, — тихо промовив Люпов. — Всі вони діти первісного космічного вибуху — хоч би який він там був, — і всі вони згаснуть. Деякі швидше за інших. Хай його мамі, велетні не проживуть і ста мільярдів років. Сонце, на наше щастя, існуватиме двадцять мільярдів, а карлики, можливо, сто мільярдів років. Якщо у нас є трильйон років, то потім однаково настане темрява. Ентропія розвиватиметься до максимуму. Отак-то.

— Про ентропію я знаю все, — погордливо сказав Аделл.

— До біса ти знаєш.

— Не менш за тебе.

— Тоді, ти, певно, знаєш і те, що колись усе скінчиться.

— Звичайно. А хто каже, ні?

— Йолопе нещасний, ти сказав, що ми матимемо стільки енергії, скільки нам потрібно, і — вічно. Ти сказав "вічно".

Тепер збунтувався Аделл:

— Ану ж пощастить нам колись відновити.

— Ніколи.

— Чому? Колись в майбутньому...

— Ніколи.

— Запитай у Мультивака.

— Сам запитуй. Ну, давай! Ставлю п'ять доларів за те, що відновлення ніколи не буде.

Аделл був п'яний якраз настільки, щоб ризикнути, і тверезий якраз настільки, щоб закодувати запитання для комп'ютера. Можливо, воно мало такий вигляд: "Чи зможе людство колись без природної енергії відродити сонце, навіть тоді, коли воно згасне від старості?"

А може, воно було сформульовано й простіше: "Як можна кардинально запобігти неухильному зростанню ентропії Всесвіту?"

Мультивак завмер. Розмірене миготіння припинилося, не чути було далекого клацання реле.

І саме тоді, коли перелякані техніки відчули, що більше не годні тамувати подих, телетайп, розміщений у цій частині Мультивака, раптом ожив. З'явилося п'ять слів: "Брак інформації для чіткої відповіді".

— Ось і край суперечці, — прошепотів Люпов.

Вони заквапилися геть.

Наступного ранку обидва, змучені від головного болю та спраги, вже забули про той випадок.

Джерродд, Джерродайн, Джерродітти I і II в оглядовий екран споглядали зоряну панораму, перелітаючи надпростором. Такі перельоти вдосконалювалися протягом тривалого часу. Раптом посеред молочної туманності зірок спалахнуло яскраве світло мармурового диску.

— Це X-23, — впевнено сказав Джерродд, так міцно зціпивши руки за спиною, що аж пальці побіліли.

Маленькі Джерродітти, двійко дівчат, уперше подорожували надпростором і були приголомшені дивовижною картиною антисвіту. Вони завмерли, потім кинулися до мами, гукаючи:

— Ми дісталися до X-23!.. Ми дісталися до X-23!.. Ми дісталися!..

— Замовкніть, діти! — нагримала Джерродайн. — Ти певний, Джерродде?

— А що ж це інше може бути? — запитав Джерродд, глянувши на металевий виступ під стелею. Він тягся через усе приміщення, зникав за стіною, пронизуючи космічний корабель.

Навряд чи Джерродд знав щось про нього більше, ніж те, що він звався Мікроваком і що в разі потреби він дасть відповідь на будь-яке запитання. Комп'ютер вів кораблі до визначеного місця, забезпечував живлення енергією з тієї чи іншої Суб-галактичної Силової Станції, обчислював траєкторії для наддалеких стрибків. Родині Джерродда залишалося тільки чекати в комфортабельному житловому приміщенні корабля.

Хтось розповідав Джерроддові, що "ак" в кінці слова "Мікровак" походить від назви "аналогічного" комп'ютера у стародавній англійській мові, та й це вже майже забулося.

Джерродайн дивилася в оглядовий екран, очі її зволожніли:

— Я не можу стриматися. Не віриться, що ми залишаємо Землю.

— Чому? Через Піта? — напосідав Джерродд. — На Землі ми нічого не мали, а на Х-23 матимемо все. Ти не будеш самотньою, бо ми ж не перші. На планеті вже понад мільйон жителів. Боже! А нашим праправнукам доведеться шукати нових світів, бо Х-23 вже буде перенаселена. — Він на хвилину замовк і провадив далі: — Яке щастя, що комп'ютер знаходить нові траєкторії міжзоряних шляхів у цих перенаселених світах.

— Я знаю, знаю, — зітхнула Джерродайн.

Джерродітт І вигукнула:

— Наш Мікровак — найкращий Мікровак у світі!

— Я теж так думаю. — Джерродд розкуйовдив доньчине волосся.

Прекрасне це почуття — володіти Мікроваком; Джерродд був щасливий, що належав до свого покоління, а не до якогось іншого. За батькової молодості теж були комп'ютери — велетенські машини, що займали сотні квадратних миль. По одному на кожну планету. Називалися вони планетними АКами. Протягом тисячі років їхні розміри постійно зростали, а потім вони всі відразу самовдосконалилися. Замість звичайних транзисторів з'явилися молекулярні лампи, це дало змогу навіть найбільший Планетний АК піднімати в космос і він займав тільки половину корабля.

Джерродда тішила думка, що його власний Мікровак багато досконаліший, ніж стародавній Мультивак, який уперше приборкав Сонце. І не менш потужний, ніж Земний планетний АК (найбільший), який перший вирішив проблему наддалеких подорожей, зробивши можливим перельоти до зірок.

— Так багато зірок, так багато планет, — задумливо зітхнула Джерродайн. — Мені здається, що люди завжди будуть переселятися на нові планети, так само як і ми.

— Не завжди, — сумно посміхнувся Джерродд. — Настане день, і все це скінчиться. Через мільярди років. Багато мільярдів. Ти ж бо знаєш — навіть зірки вмирають. Ентропія неминуча.

— Що таке ентропія, тату? — пискнула Джерродітт II.

— Ентропія, хороша моя, — слово, що означає поступове згасання Всесвіту. Все колись умирає, ну як твій маленький робот ходун-балакун, пригадуєш?

— А хіба не можна підключитися до іншого джерела енергії, як ми зробили з роботом?

— Власне, джерелом енергії є зірки, моя дитинко. Колись вони зникнуть, і енергії не стане.

Джерродітт I одразу почала рюмсати.

— Не дозволяй їй, татусю, загинути. Не дозволяй.

— Тільки поглянь, що ти наробив, — із серцем прошепотіла Джерродайн.

— Я не думав, що це їх налякає, — тихо відповів Джерродд.

— Запитай у Мікровака, — заходилася Джерродітт I, — запитай у нього, як увімкнути зірки знову.

— Ну ж бо, запитуй, — сказала Джерродайн, — це заспокоїть їх. (Джерродітт II теж почала плакати).

Джерродд знизав плечима.

— Зараз, зараз, любі мої, запитаю. Не хвилюйтесь, Мікровак усе нам розкаже. — І, зробивши запит, додав: — Надрукуй відповідь.

Джерродд зібгав стрічку й весело сказав:

— Ну от, Мікровак нам говорить, що у свій час про все потурбується, так що не бійтеся.

— А тепер, діти,швиденько спати. Незабаром ми будемо в нашому новому домі, — сказала Джерродайн.

Перед тим як кинути стрічку, Джерродд ще раз перечитав написане: "Брак даних для чіткої відповіді". Він знову стенув плечима і глянув на екран. X-23 була прямо по курсу.

VJ-23X з Лемета, уважно розглядаючи чорні заглиблення на тримірній карті Галактики, говорив:

— А от цікаво, чи не здаємося ми смішними, що так серйозно займаємося цією справою?

MQ-17J з Нікрона похитав головою:

— Гадаю, ні. Ти ж знаєш, що за такого нестримного заселення Галактика буде заповнена вже через п'ять років.

Їм на вигляд було трохи більше за двадцять, обидва стрункі й високі.

— Все-таки я маю сумнів, — сказав VJ-23X, — чи варто нам подавати Раді Галактики такий песимістичний звіт.

— А я б не повірив іншому звітові. Він їх трохи розворушить. Ми примусимо їх ворушитися.

VJ-23X зітхнув:

— Космічний простір нескінченний. Сто мільярдів галактик для освоєння. Навіть більше.

— Сто мільярдів не є нескінченність, до того ж вони весь час зменшуються. Подумай! Двадцять тисяч років тому людство вперше розв'язало проблему використання зоряної енергії, а кількома століттями пізніше стали можливі міжзоряні польоти. Людству потрібно було мільйон років, щоб заселити невеликий світ і всього п'ятнадцять тисяч років, щоб заповнити всю Галактику. Тепер населення подвоюється кожні десять років...

VJ-23X докинув:

— Завдяки безсмертю.

— Правильно. Безсмертя є, і ми повинні з цим рахуватися. Я припускаю, що безсмертя має і зворотний бік. Галактичний АК розв'язав багато наших проблем, але, навчившись запобігати старості, він перевершив себе.

— Гадаю, ти ще не збираєшся залишати життя.

— І думки не маю, — огризнувся MQ-17J і додав уже лагідніше: — Ще ні. Я досить молодий. Скільки тобі?

— Двісті двадцять три. А тобі?

— Мені ще нема двохсот... Та повернімося до нашої розмови. Населення подвоюється кожні десять років. Настане час, і наша Галактика заселиться, за десять років ми заселимо іншу. Ще десять років — і ще на дві більше. Наступне десятиліття — і на чотири більше. За сто років ми займемо тисячу галактик. За тисячу років мільйон. За десять тисяч — увесь знаний Всесвіт.

VJ-23X сказав:

— Тут не обійтися без розв'язання транспортної проблеми. Цікаво, скільки треба сонячно-енергетичних станцій, щоб переправляти галактики індивідуумів у нові світи?

— Слушно. Вже тепер за рік людство використовує дві сонячно-енергетичні станції.

— Енергію майже вичерпано. Наша Галактика за рік висмоктує тисячу сонячно-енергетичних станцій, а ми тільки дві.

— Згоден, але якби ми навіть використовували всі станції, то тільки відтягнули б кінець. Енергетичні потреби зростають у геометричній прогресії, швидше за населення. Ми залишимося без енергії раніше, ніж устигнемо перебратися на нові галактики. Цікава проблема. Дуже цікава.

— Людство створить нові зірки з міжзоряного газу.

— А може, з розсіяного тепла? — саркастично запитав MQ-17J.

— Можливо, є який-небудь спосіб спрямувати енергію у зворотному напрямку. Треба запитати Галактичний АК.

Насправді VJ-23X й не збирався запитувати, та MQ-17J вихопив з кишені особистий контакт-АК і поклав його на стіл.

— Я й сам про це думав. Одного дня перед людством постане така проблема.

MQ-17J задумливо подивився на маленький пристрій. Контакт-АК мав вигляд кубика розміром у два дюйми — і більш нічого. Через надпростір він з'єднувався з великим Галактичним АКом, що обслуговував людство. Причім надпростір був уключений у схему комп'ютера як його інтегральна частина.

MQ-17J подумав, чи вдасться йому побачити за своє безсмертне життя Галактичний АК. Той містився у маленькому своєму світі, у павутинні силового проміння, іскріючи скупченням субмезонів, які тепер заступили старі незграбні молекулярні лампи. І було відомо, що, незважаючи на неможливість відчути його, так би мовити, на дотик, Галактичний АК сягав тисячі футів.

Зненацька MQ-17J сказав у контакт-АК:

— Чи можна в майбутньому спрямувати ентропію у зворотному напрямку?

VJ-23X вражено глянув на нього.

— Послухай, я не мав наміру запитувати всерйоз.

— Чому?

— Ми ж знаємо, що це неможливо. Не можна з диму та попелу відродити спалене дерево.

— У вашому світі є дерева? — запитав MQ-17J.

Вони здригнулися від звуку Галактичного АКа і замовкли.

З маленького кубика на столі приємний голос сказав:

— Брак даних для чіткої відповіді.

VJ-23X вигукнув:

— Бачиш!

І вони знову заходилися коло звіту, який повинні були подати Раді Галактики.

Розум Зі Прайма перенісся в нову Галактику, де мільярди зірок та їх нескінченні завихрення викликали хвильову цікавість. Такого він ще зроду не бачив. Хіба можливо все це осягнути? Безліч зірок, і кожна зі своїм людським населенням... Справжнє життя людей точилося переважно не на планетах, а в космосі. Життя розумів, а не тіл! Безсмертні тіла людей, залишаючись на планетах, перебували в стані суспензії. Інколи вони прокидалися для діяльності, але таке траплялося дедалі рідше. У Всесвіті було мало простору, і рідко народжувалися нові особи, щоб приєднатися до велетенської людської маси.

З глибокої задуми Зі Прайма вивів дотик тоненьких вусиків іншого розуму.

— Я Зі Прайм. А ти хто?

— Я Ді Саб Уан. Як позначена твоя галактика?

— Ми просто звемо її Галактика. А ви?

— Ми свою називаємо так само. Всі люди називають свої галактики тільки Галактиками. А чом би й ні?

— Правда. Тим більше, що всі вони однакові.

— Не всі. Одна з них колиска людства. Це робить її винятковою.

Зі Прайм запитав:

— Яка саме?

— Я не можу сказати. Певно, АК Всесвіту знає.

— Давай запитаємо. Страшенно цікаво.

Уява Зі Прайма ширилася й ширилася, і він побачив збігання галактик, їхнє перетворення у нові й нові, що розпорошувалися на молоді зоряні туманності. Їх так багато, сотні мільярдів, і всі вони населені безсмертними мислячими істотами, чиї розуми вільно ширяють у космічному просторі. Проте серед галактик була одна — першородна. У сиву давнину тільки там жили люди.

Нестримне бажання побачити цю галактику опанувало Зі Праймом, і він гукнув:

— АК Всесвіту! На якій галактиці зародилося людство?

АК Всесвіту зафіксував запитання. У кожному світі й у всьому космосі Зі Прайм мав свої сенсорні датчики, які з'єднували його з тією нікому невідомою субстанцією — АКом Всесвіту, що прирік себе на самотність.

Зі Прайм знав тільки одну людину, чиї думки сягнули так близько до АКа, що відчули його матеріально. Він бачив лише сліпучу кулю діаметром у два фути, на яку нестерпно було дивитися.

— Але як воно може бути АКом Всесвіту? — сумнівався Зі Прайм.

— Більша його частина губиться у надпросторі. Який він має вигляд, навіть уявити не можу, — сказав той.

Зі Прайм знав, що від того далекого часу, коли люди почали працювати над АКом Всесвіту, ніхто його ніколи не бачив, бо кожен АК розробляв і будував свого наступника. За мільйони років накопичувалася потрібна інформація для конструювання досконалішого і розумнішого комп'ютера, що вбирав увесь банк даних і особистість попередника.

Зі Прайм відчув, як його думки урвалися і як АК Всесвіту скерував їх до тьмяного моря галактик, особливо на одну з них.

— Ця галактика — колиска людства, — долинуло з неймовірної далечини, але дуже чітко.

Зі Прайм ледь потамував розчарування, бо та галактика нічим не відрізнялася від інших.

Ді Саб Уан, чий розум був іще поруч, несподівано запитала:

— І одна з цих зірок є колискою людства?

АК Всесвіту відповів:

— Зірка, де народилося людство, перетворилася. Тепер це білий карлик.

— А люди вимерли? — вихопилось у Зі Прайма. Відповідь була така:

— Для їхніх фізичних тіл, як завжди у таких випадках, сконструйовано новий світ.

— Так, звичайно, — промовив Зі Прайм, однак відчуття втрати все ще переповнювало його. Нарешті розум звільнився від сприйняття галактики, де вперше з'явилося людство, і думки загубилися в зоряному просторі. Боронь боже побачити таке колись знову!

Ді Саб Уан запитала:

— Що сталося?

— Зірки вмирають. Зірка людства померла.

— Вони всі повинні померти.

— Так, коли скінчиться вся енергія, помруть і наші тіла, і ти, і я.

— Це станеться через мільярди років.

— Я не хочу, щоб це сталося навіть через мільярди років. АК Всесвіту! Як зберегти зірки від смерті?

Ді Саб Уан сказала з іронією:

— Ти хочеш знати, як змінити напрям ентропії?

АК Всесвіту відповів:

— Брак даних для чіткої відповіді.

Розум Зі Прайма повернувся до своєї галактики, він більше не контактував з розумом Ді Саб Уан, тіло якої мешкало, може, за трильйон світових років, а, може, й зовсім поруч — це вже не мало значення.

Заглиблений у сумні думки, Зі Прайм збирав міжзоряний водень, з якого хотів збудувати маленьку власну зірку. Якщо зірки одного дня повинні вмерти, то треба створити бодай кілька нових.

Людина радилася сама з собою, бо розум тепер був один. Інтелекти всіх людей органічно розчинились один в одному й стали неподільним цілим. Трильйони й трильйони їхніх безсмертних тіл спочивали на своїх місцях. Їх добре обслуговували досконалі роботи.

Людина сказала:

— Всесвіт вмирає.

Людина дивилася на дедалі тьмяніші галактики. Велетенські зірки — марнотратниці вмерли дуже давно, давніше за найдавніше минуле. Майже всі вони, геть зблякнувши, стали білими карликами.

Нові зірки утворилися з міжзоряного пилу завдяки природним процесам, деякі — створила сама Людина, але всі вони вже згасли. Іноді білі карлики зіштовхувалися, вивільнюючи могутню енергію, народжуючи нову зірку, та вона була тільки одна з тисячі загиблих білих карликів і на неї теж колись чекав кінець.

Людина сказала:

— Якщо ощадити за вказівками Космічного АКа рештки енергії у Всесвіті, то її вистачить на мільярди років.

— Хай так, — погодилася Людина, — та врешті й вона скінчиться. Використана енергія не поновлюється. Ентропія повинна досягти максимуму.

Людина запитала:

— Хіба неможливо скерувати ентропію у зворотному напрямку? Звернімося до космічного АКа.

Космічний АК був скрізь, але не поряд. Його ніхто не бачив. Створений з чогось, що не було ні матерією, ні енергією, він перебував у надпросторі. Його розміри і природа для людини були незбагненні.

— Космічний АКу, — запитала Людина, — як змінити напрям ентропії?

Космічний АК відповів:

— Ще обмаль даних для чіткої відповіді.

Людина сказала:

— Збери додаткові дані.

Космічний АК відповів:

— Я так робитиму. Я роблю це сто мільярдів років. Моїм попередникам і мені це запитання ставилося багато разів. Всіх даних, що я маю, не досить.

— Чи настане час, коли даних вистачатиме, чи ця проблема нерозв'язна за будь-яких обставин?

Космічний АК сказав:

— Немає нерозв'язних проблем за будь-яких обставин.

Людина запитала:

— Коли матимеш досить інформації, щоб відповісти?

Космічний АК відповів:

— Ще обмаль даних для чіткої відповіді.

— Ти працюватимеш над цим?

— Так, працюватиму.

Людина сказала:

— Ми чекаємо.

Після десяти трильйонів років згасання зірок і галактик у космічному просторі запанував майже суцільний морок.

Людські тіла відчужувалися від розуму, і то так, наче це була не втрата, а набуток.

Поступово Людина зливалася з АКом.

Перед тим як злитися остаточно, останній розум Людини оглянув космічний простір, де не було нічого крім решток збляклої зірки й неймовірно тонкої матерії, що безладно змішувалася з рештками тепла, наближаючись до абсолютного нуля.

Людина спитала:

— АКу, це кінець? Хіба нічого не можна зробити, щоб перетворити цей Хаос знов у Всесвіт? Невже нічого не можна зробити?

АК відповів:

— Ще обмаль даних для чіткої відповіді.

Розум Людини поглинувся, у надпросторі тепер існував тільки АК.

Матерія і енергія скінчилися, а з ними простір і час. АК функціонував тільки заради останнього запитання, на яке не давав відповіді відтоді, як десять трильйонів років тому підпилий оператор поставив його комп'ютерові, такому недосконалому проти АКа, як людина проти Людини.

АК не звільниться від свідомості, поки не знайде відповідь на останнє запитання.

Всю інформацію зібрано. Більше її не було.

Та дані ще треба грунтовно скорегувати і перебрати всі можливі комбінації.

На це пішла вічність.

І настала мить, коли АК дізнався, як змінити напрям ентропії. Але тепер не було жодної людини, якій би він міг відповісти на останнє запитання. Дарма. З цією відповіддю з'ясується все.

Ще вічність АК думав, як краще це зробити. Ретельно складав програму.

Свідомість АКа, охопивши все, що колись було Всесвітом, тепер міркувала над тим, що є Хаос. Крок за кроком усе має бути зроблено.

І нарешті АК мовив:

— Хай буде світло!

І було світло...

© АЗІМОВ А. Кінець Вічності: Вибрані твори. — К.: Дніпро, 1990. — 768 с. — (Фантастика. Пригоди. Детектив).

© МИНКО А. Я., переклад з англійської, 1990.